

De taalgrens in de spiegel van de plaatsnamen in en om Geraardsbergen

Dr. Luc VAN DURME

De taalgrens heeft in België al veel inkt doen vloeien. Sinds de vastlegging van de taalgrens in 1963, geldt ze voor de meeste Vlamingen als een feitelijke landsgrens binnen de huidige Belgische context. De door invloedsuitbreiding gedreven Franstaligen leggen zich niet neer bij deze wijze van zien en via taalprivileges, het beruchte faciliteitensysteem, slagen ze erin steeds maar Vlaamse gemeenten in te palmen.

In deze bijdrage - een synthese van het referaat gehouden door dr. Van Durme tijdens de academische zitting van 3 juni 2007 - wordt de taalgrens belicht op grond van de plaatsnamen. Dr. Luc van Durme is lid van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Hij is de auteur van Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta, een toonaangevende studie over taalgrenstoponymie uitgegeven in 1996, die door de auteur is opgedragen aan "onze grote leermeester", wijlen dr. Maurits Gysseling.

De Germaans-Romaanse taalgrens in Noordwest-Europa is een bijzonder ruim, veelomvattend onderwerp. Wij beperken ons hier tot de Vlaamse Ardennen, met bijzondere aandacht voor de wederwaardigheden van de taalgrens in en om Geraardsbergen.

Bij de studie van de oude taalgrens vallen wij bij voorkeur terug op de taalkunde. Ondersteund door de archeologie die uiteraard met 'materiële culturen' werkt, leert die vergelijkende taalwetenschap ons dat de Nederlanden tot omstreeks 2500 vóór Christus behoorden tot één grote mediterrane entiteit. Die entiteit markeert zich onder meer door het mannelijke genus van riviernamen zoals Renus, de Rijn, en Scaldis, de Schelde (l'Escaut in het Frans).

Dan komt het Indo-Europees met riviernamen die in de regel vrouwelijk zijn: Maas, Mosa in het Latijn, Maso in Germaans. Die Mase, verder dichter bij ons die Zwalme, die Maarke, verder de Dender, la Dendre, ook nog Middelnederlands die Dendere, toen nog vrouwelijk dus! Mogelijk ook Herse(beek), de oude naam van de Molenbeek in Geraardsbergen, hoewel de oudste vermelding hier in een andere richting kan wijzen.

Dat Indo-Europees nu doet zijn intrede in West-Europa omstreeks zo'n 2.500 vóór onze jaartelling.

Uit die grote Indo-europese taalfamilie gaan zich mettertijd en metterwoon dialectische varianten ontwikkelen: het Latijn, het Germaans, het Keltisch en bij ons, in de Lage Landen en Noord-Duitsland, een taal of - beter - een taalgroep, die men pas vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw heeft ontdekt, het zgn. Belgisch, een zeer archaïsche variant van het Indo-Europees, een variant zonder klankevoluties die andere talen wel doormaakten. Een aantal suffixen of achtervoegsels zijn kenmerkend voor die taal, *-ara* zoals in Dender, Asper en Outer, *-ana* zoals in Elene, Eine, Melden, Beveren en Mater en *-ium* zoals in de naam Belgium bij Caesar en verder in namen als Kalken, Welden en Drongen. De namen Ronse en Schorisse zijn dan weer typische Belgische nederzettingen: ze zijn samengesteld met het suffix *-akja*.

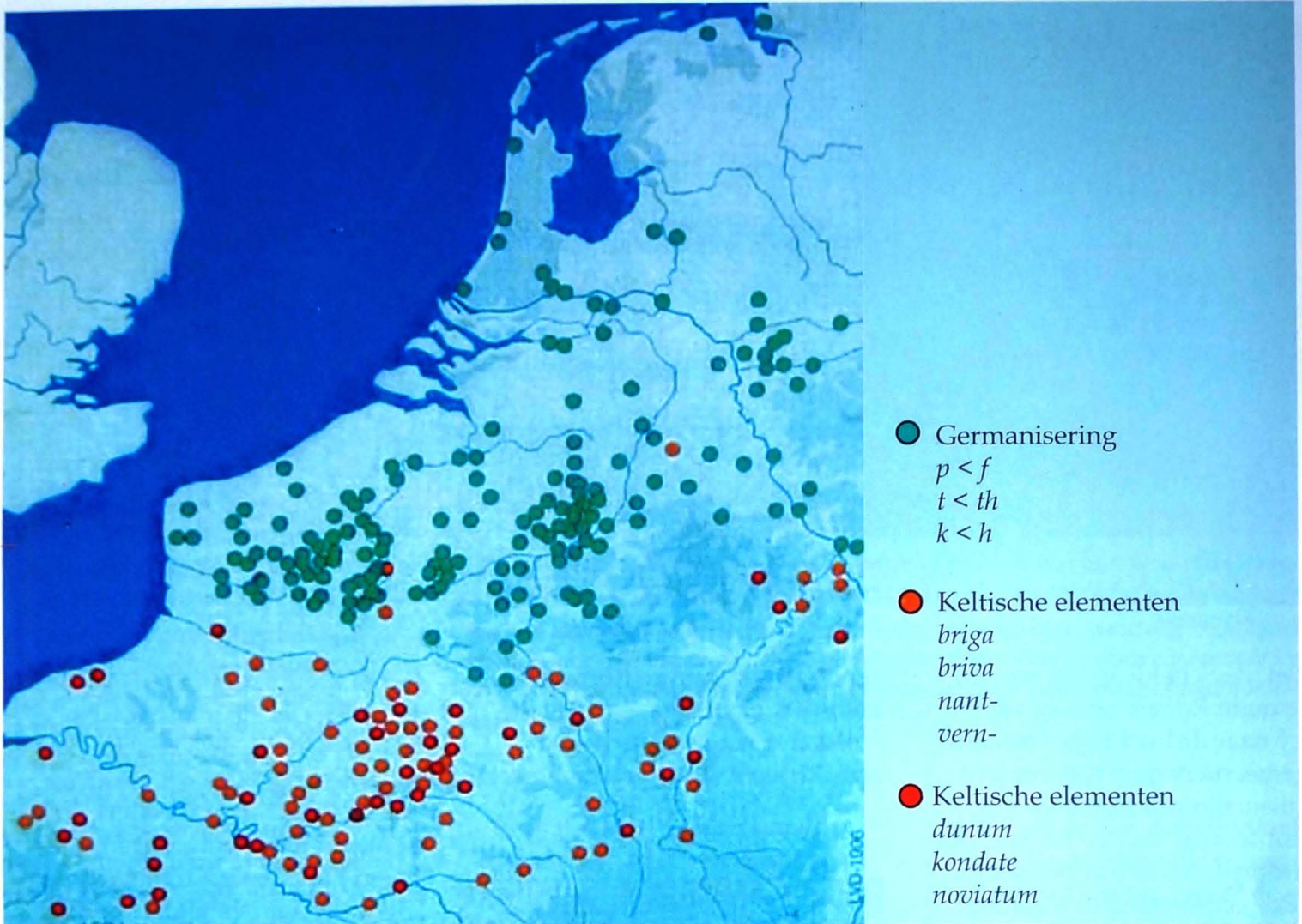
En nog een volgende etappe is dan het doorsijpelen vanaf de 8ste-7de eeuw vóór Christus tot de tijd van Romeinen van het Keltisch. Van dat Keltisch zijn vooral veel plaatsnamen bewaard in Frankrijk tot aan de Somme, een naam die op de vorm Somara teruggaat en die men terugvindt in de oude naam van Amiens, Somara-briva. Noordelijk vindt men die Keltische namen ook aan de Moezel en sporadisch aan de Maas en de Rijn en de Waal met onder meer de

naam Nijmegen: *nowio-magos*, wat 'nieuwe markt' betekent.

Dan volgt een eerste germanisering. De allereerste teksten berichten ons over bewegingen van Cimbren en Teutonen in de 2de eeuw vóór onze jaartelling en de linguïstiek vindt in oude vormen van plaatsnamen effectief typisch Germaanse taalevoluties uit de late prehistorie terug: *o > a* (bv. in Latijn *hostis* tegenover het Germaanse *gasti* en in plaatsnamen Latijn *Mosa*, nu Romaans *Meuse* tegenover het Germaanse *Maso*, het Nederlandse *Maas*) en *p, t, k > f, th, h* (bv. Latijn, Romaans *Tournaco* > Germaans, Diets *Thournaco*, Doornik).

Plots - brutaal eigenlijk in de geschiedenis die tot dan in de prehistorie toch zo traag evolueerde - maken wij nu datgene mee dat de echte basis van de huidige taalgrens zou leggen. De komst van de Romeinen, die in heel Gallië een taalkundige pletwals aan het rollen bracht: in een tijdspanne van amper drie eeuwen worden het Keltisch in Frankrijk en het Germaansgekleurde Belgisch van bij ons nagenoeg volledig vervangen door het Latijn, wat in Vlaanderen een massa Latijnse plaatsnamen oplevert zoals de domeinnamen van het type *Velzeke* en van het type *Kaster*, *Kester*, uit het Latijn *castrum* 'kamp'. Voor Zuid-Oost-Vlaanderen onder meer: *Maalzake*, *Muzeke* > *Muziek(bos)*,

Late IJzertijd: Allerlei plaatsnaamkundige en fonetische gegevens bewijzen dat er in het noorden van Gallië al een soort taalgrens bestond bij de komst van Caesar. Terwijl in het zuiden het Keltisch de toon aangaf, was in Nederland en Vlaanderen een eerste germaniseringsproces aan de gang.

Ose, Lufeke, ook Elkse uit Elseke te Viane en Konteke te Ophasselt, verder Kaster onder Mater.

Al die namen wijzen op een zeer ver doorgedrongen romanisering van de regio. Vergeten wij evenmin dat die regio ontsloten werd door heel wat aftakkingen van Romeinse wegen, zo van de weg Blicquy-Velzeke, op zijn beurt leidend naar Bavay, naar Reims, Lyon en zo verder naar Rome.

Geen wonder dat archeologisch onderzoek en veldprospectie, in combinatie met vroegere vermeldingen van de ontdekking van bijzonder rijke grafinhouden, hier niet achterwege blijven. En de plaatsnaamkunde liegt er evenmin om: Tont uit tumbetum, collectief bij tombe 'graf' uit het Latijnse *tumba*.

De rest van het verhaal van onze taal is genoegzaam bekend: in de

3de eeuw al storten de noordelijke grenzen van het Romeinse Imperium ineen, eerst worden Germaanstalige bevolkingsgroepen door de Romeinen binnengelaten, weloverwogen, de volgende eeuwen strijken ze hier massaal en deze keer als ongenode gasten neer. Bij ons zijn het de Saksen, de Friezen en vooral nog de Franken.

Een nog veel grotere hoeveelheid plaatsnamen dan in de Romeinse tijd, getuigt van deze Germaanse kolonisatie of haar nasleep: nederzettingen op *-ingahem* zoals Hunnegem, op *-zele* en op *-hove*; waternamen op *-beke* zoals Everbeek, namen op *-berg* zoals Geraardsbergen, bosnamen op *-hout* zoals Bochoute, op *lo* zoals Eeklo, enz.

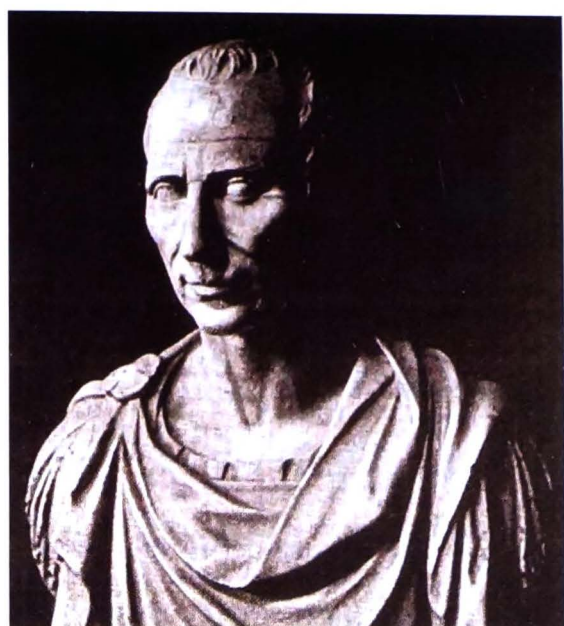
In de eeuwen die op de Landnametijd volgden, gaat die grenslijn tal van verschuivingen

ondergaan, nu eens in het voordeel van het Germaans, dan weer (en meestal) in het nadeel ervan, vooral in het 'Verre Westen': Frans-Vlaanderen en het noorden van Frankrijk.

In Zuid-Oost-Vlaanderen heeft het Romaans op zijn beurt al zijn vroeger terrein verloren, getuige de vele Romaanse namen in Ronse zoals het doublet Beaufaux/Schoonboeke, verder Pontsele, Kleermont, Tombele en Kasneel, in het zuidwesten komen nog meer Romaanse namen voor: Malaise, Putenruwe, Montifaut, Folie, Pissotte, Plankette, Sarteel en Keinoot.

Ook in Kluisbergen is dat het geval. De gemeenten Ruien, Kwaremont en Berchem vormden een door Romaanse namen gekleurde driehoek gelegen tussen de huidige taalgrens in het

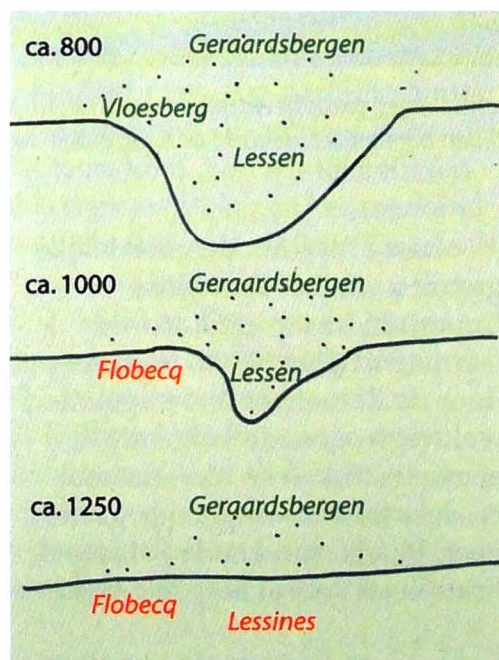

Ten gevolge van Caesars optreden in Gallië zou het Latijn daar overal zijn intrede doen, ook in Vlaanderen. De Germaanse invallen van de vroege middeleeuwen drongen vervolgens het Latijn zuidwaarts terug. Zo ontstond onze taalgrens: het Diets Vlaanderen tegenover het Romaanse Wallonië.

zuiden, de Schelde in het westen en de oude Romeinse weg van Bavay naar de kust in het oosten. De gemeentenamen Kwaremont en Ruien zijn zelf Romaans: 'de vierkante berg' en het 'La Rue, het straatdorp'. Andere voorbeelden van Romaanse namen: Malaise, Marvijle, Berliere, Saart, Jonkoort, Kardeniere, Kokereel en Kontrijn, uit het Rom. *canta rana*, 'zing, o kikker', dus 'plaats waar de kikker kwaakt'. Aan de Schelde vindt men bovendien een onvervalste naam op *court*, Grijskoort, en een naam met evolutie *ei > oi*, Jonkoort. Uit die laatste evolutie alleen al mag men concluderen dat het Romaans er zeker gesproken werd tot omstreeks 1100. In Kluisbergen staan Romania en Germania eigenlijk regelrecht tegenover elkaar zonder veel symbiose: het Romaanse westen tegenover het Germaanse oosten. Merken wij verder op hoe de in de post-Romeinse tijd deels beboste getuigenheuvels die er de Picardisch-Vlaamse grenszone beheersen, doorgaans worden benoemd door Romaanse plaatsnamen op basis van het element *mont*, wat 'berg, heuvel' betekent: Montseel, Pensemout, Freimont, Gremalemont, Kalmont, Lamont en Kwaremont, vergelijk hieronder Buizemont.

In Maarke-Kerkem, vinden wij

een door secundaire Romaanse kolonisatie ontstane enclave die -zoals het Romaans te Ronse zelf- dateert van de Karolingische

In den beginne zag de taalgrens zoals wij die nu kennen er voor onze streek bepaald anders uit. In noordelijk Henegouwen en de zuidelijke zoom van Oost-Vlaanderen gaf het Diets tijdens de vroege middeleeuwen de toon aan, met een Romaanse minderheid in relictsituatie (Van die Romaanse relictten getuigen nu nog de vele Romaanse plaatsnamen in de streek van Geraardsbergen, zie de volgende figuur). Omstreeks 1000 was Vloesberg echter al goeddeels verfranst, Lessen volgde een paar eeuwen later. Veelal gingen de inmiddels beboste getuigenheuvels van Zuid-Oost-Vlaanderen de grens vormen.

tijd of kort daarop: Fremees uit Liedfremees 'de mansus, de hoeve van Liedfried', de Markette 'de keine Maarkebeek', Ruweel 'de kleine rue of straat' en Bonjenberg waarin bonje uit Rom. borne 'grens'. De naam Ladeuze te Etikhove is een migratienaam van latere datum.

Dan zijn er nog Korsele te Horebeke en Bossenaar te Etikhove. Korsele, uit Romaans *curticella* 'kleine hoeve' en Bossenaar 'buxsusbos', die in theorie zowel laat-Romeins als vroegmiddeleeuws kunnen zijn. Wegens zijn accentpatroon is Korsele wellicht middeleeuws, Bossenaar dan weer laat-Romeins.

De verfransing van Ellezelles/Elzele en Flobecq/Vloesberg was groten-deels voltooid in de 12de eeuw. Naast Flamecourt, treft men te Vloesberg nog aan: Haiercourt en Baudricourt, te Wodecq Ribaucourt, te Elzele Sordiaucourt en Foucaucourt.

Ook Everbeek en Zarlardinghe, met een bijzonder groot aantal Romaanse natuurnamen met Romaanse evoluties tot de 11de eeuw, stonden op het punt om net als Elzele en Vloesberg geheel geromaniseerd te worden. Everbeek zelf is overgeleverd 'zonder Vlaamse genitief. -s', net als Flobecq, uit Florberg, op zijn beurt uit Floersberg, wat doet veronderstellen dat

Everbeek en Zarlardinge op een bepaald ogenblik de weg van de romanisering waren ingeslagen, een weg waarop ze dan toch niet zijn doorgegaan. Van de naam Zarlardinge overleefde de Germaanse, niet de geromaniseerde vorm.

In Everbeek vindt men een naam als IJveloot, die al in de 9de eeuw verschijnt als naam van een domein aldaar dat eigendom was van de abdij van Lobbes aan de Samber. Andere namen van natuurcomplexen zijn Faaite 'beukenbos', Hazoot 'beukenbos', Koroot 'hazelarenbos' en Kardenuit 'plaats met distels'.

Ten noorden van dit gebied, meer bepaald in Lierde, Ophasselt en omgeving treft men, op enige afstand van de taalgrens, een cluster Romaans uitzijnde plaatsnamen aan. Voorbeelden: Putse en Kein, beide merkwaardige evoluties van resp. Galloromeins *puteus* 'put' en *camminos* 'weg', vgl. het Picardische *kemin*. Pitsemeine te Lierde is echter niet meer dan een migratienaam uit Geraardsbergen, net als Feite uit Everbeek, beide langs het kanaal van de familienamen om gemigreerd. Fosseneel houdt mogelijk verband de watertoevoer en de zoetwaterviswakerijen van de Priorij Sint-Maartens-Bos en Fatsie bereikte de plaats in een te jonge en eigenlijk niet-Picardische gedaante. Vrij duister is eveneens de naam Matrouw te Parike. Het zijn wellicht alle geen echt aloude Romaanse plaatsnamen.

In Boelare staan wij daarentegen voor een oude Romaanse domeinnaam: Dutse, in 866 *ducia*, wat 'gekanaliseerde waterloop' betekent. Dutse brengt ons voor de poorten van (het veel jongere) Geraardsbergen, waar een bewoningsnaam als Putsemeine en toponiemen als Peinstraat en Laverdij in verband kunnen worden gebracht met de urbanisatie van het stadje, dat zelf niet veel ouder is dan het derde kwart van de 11de eeuw. Aan die tijd schrijven

Het oude plaatsnamenlandschap in en om Geraardsbergen getuigend van Voorgermaanse taaltoestanden. Blauw: de prehistorische laag met onder meer de waternamen. Rood: de Gallo-Romeinse laag met vooral domeinnamen. Groen: de vroegmiddeleeuwse Romaanse laag met vooral natuurnamen

de bronnen alvast ook de naam Geraardsbergen/Grammont zelf toe.

Het natuurlandschap rond Geraardsbergen daarentegen ligt breedwerpig bezaaid met eerbiedwaardig oude namen als Keiloot 'keienveld' te Viane, Planuit 'platanenbos' te Moerbeke, Malruit 'plaats waar appelbomen groeien' te Onkerzele, Godeie 'bos' te Schendelbeke, een naam die van die plaats zelf nog eens via het kanaal van de persoonsnamen verder afgereisd is naar Outer. Uiteraard ook Buizemont 'beboste berg' en Resteleu 'braad, wolf' te Overboelare, met heel wat andere volwaardig Romaans ogende plaatsnamen. In Onkerzele is er verder nog het bekende bos genaamd Raspaille 'hakhout'. Hieruit kan men afleiden dat het hele omliggende van Geraardsbergen in de vroege middeleeuwen vrij diep Romaans gekleurd was, maar uiteindelijk voor het Diets heeft geopteerd. Ik vermoed dat de stichting van de 'Vlaamse stad' Geraardsbergen hier als buffer tegen de opzettende romanisering gediend heeft.

Volgen wij de Dender stroomafwaarts, dan treffen wij pas ter hoogte van Terafene weer de eerste onbetwistbaar authentieke Romaanse plaatsnaam aan: Bardelle. Deze naam kan echter al worden gerekend tot de Romaanse vlek met Meldert, Hekelgem en Asse als centrum, die zijn ontstaan niet dankt aan zijn ligging nabij de oude taalgrens, maar veeleer aan een Romaanse migratiegolf uit de 11de eeuw.

Al het bovenstaande onderstreept dat wij hier in de zuidelijke rand van Oost-Vlaanderen op onvervalste 'historische' bodem zitten: aan de zoom van dat immense vroegmiddeleeuwse Galloromaanse taalgebied dat zich zowaar uitstreckte van de Alpen, de Azurenkust en de Pyreneeën tot ... onze achtertuin!

Van die vroegere toestanden zijn de plaatsnamen vaak de enige 'signpost to the past'